অধ্যায় ১২ ঃ উপন্যাস

অধ্যায় গাঁথনি

12.1 উদ্দেশ্য
12.2 পৰিচয়
12.3 উপন্যাসৰ সংজ্ঞা
12.4 উপন্যাসৰ উপাদান
12.5 কাহিনী উপস্থাপনৰ পদ্ধতি
12.6 উপন্যাসৰ প্ৰকাৰ
12.7 অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
12.8 অধিক জানিবলৈ
12.9 অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
12.10 আৰ্হি প্ৰশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- উপন্যাসৰ সংজ্ঞা নিৰূপণ কৰিব পাৰিব
- উপন্যাসৰ উপাদান নির্ণয় কৰি সিবিলাকৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াব পাৰিব
- বিষয়বস্তু অনুসৰি উপন্যাসৰ প্ৰকাৰভেদ কৰিব পাৰিব
- ঐতিহাসিক উপন্যাস, সামাজিক উপন্যাস, আঞ্চলিক উপন্যাস, ৰাজনৈতিক উপন্যাস, জীৱনীমূলক উপন্যাস, ডিটেকটিভ উপন্যাস, মনস্তাত্ত্বিক উপন্যাস আৰু বিজ্ঞানভিত্তিক উপন্যাসৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- উপন্যাসৰ উপস্থাপন পদ্ধতিৰ লগত পৰিচিত হ'ব।

১২.২ পৰিচয়

ইয়াৰ আগৰ অধ্যায় দুটাত আপুনি কবিতা আৰু নাটক সম্পর্কে অধ্যয়ন কৰিলে। এতিয়া এইটো অধ্যায়ত সাহিত্যৰ আন এটি বিভাগ উপন্যাস সম্পর্কে অধ্যয়ন কৰিব। উপন্যাস সাহিত্য-কলাৰ এটি বিশিষ্ট বিভাগ। গল্প, কবিতা, নাটক আদি সাহিত্যৰ অন্যান্য বিভাগৰ লগত ইয়াৰ পার্থক্য আছে। উপন্যাসৰ পৰিসৰ বহল। ইয়াত মানৱ জীৱনৰ পূৰ্ণৰূপ প্ৰতিফলিত হ'ব পাৰে। মানুহৰ জীৱনৰ সকলো ধৰণৰ ঘাত-প্ৰতিঘাত, সুখ-দুখ, আশা-আকাংক্ষা, মিলন-বিৰহ পুংখানুপুংখভাৱে উপন্যাসত চিত্ৰিত কৰা সম্ভৱ।

জানি থোৱা ভাল

উপন্যাস আৰু ৰোমাঞ্চ ঃ উপন্যাসৰ লগত কিছু কিছু ক্ষেত্ৰত মিল থকা একশ্ৰেণীৰ সাহিত্য হৈছে ৰোমাঞ্চ সাহিত্য। ৰোমাঞ্চক উপন্যাসৰ পূৰ্বপুৰুষ হিচাপেও কেতিয়াবা উল্লেখ কৰা হয়।

ৰোমাঞ্চ হ'ল পদ্য বা গদ্যত বৰ্ণিত মধ্যযুগৰ বীৰত্বব্যঞ্জক কাহিনী। ৰোমাঞ্চ সাহিত্যত সাধাৰণতে অলৌকিক কাহিনীকে স্থান দিয়া হৈছিল। ইয়াত মৰ্ত্যৰ মানুহৰ সমানে সমানে অশৰীৰী দেৱ-দেৱীয়েও ঠাই পাইছিল। অলৌকিক সংঘৰ্ষৰ মাজেদি হ'লেও ৰোমাঞ্চৰ কাহিনীত আদৰ্শ প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছিল। ৰোমাঞ্চত বাস্তৱ জীৱনৰ বিশ্লেষণো নাই, সত্যৰ পৰ্যবেক্ষণো নাই। কিন্তু ইয়াৰ বিপৰীতে উপন্যাস হৈছে একমাত্ৰ মানুহৰ জীৱনৰ কথাৰে পৰিপূৰ্ণ বাস্তৱ ভিত্তিক কথাশিল্প। কাহিনীৰ স্বাভাৱিকতা অথবা বাস্তৱতাই উপন্যাসক ৰোমাঞ্চ সাহিত্যৰ পৰা পৃথক কৰিছে। ৰোমাঞ্চৰ শিথিল কাহিনীৰ পৰিৱৰ্তে উপন্যাসত আটিল কাহিনীৰ বিন্যাস ঘটিছে। দৈৱ চৰিত্ৰৰ বিপৰীতে উপন্যাসত চিত্ৰিত হৈছে বাস্তৱ মানুহৰ চৰিত্ৰ। একেদৰে উপন্যাসৰ সংঘাত হ'ল— ব্যক্তিৰ লগত ব্যক্তিৰ আৰু ব্যক্তিৰ সৈতে সমাজৰ সংঘাত। ৰোমাঞ্চৰ বিস্ময়াবহ পৰিস্থিতি সৃষ্টিৰ বিপৰীতে উপন্যাসত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে চৰিত্ৰ সৃষ্টিত। চৰিত্ৰৰ মানসিক দ্বন্দ্বৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়াৰ বাবেই উপন্যাসত মনঃসমীক্ষায়ো স্থান লাভ কৰিছে।

১২.৪ উপন্যাসৰ উপাদান

উপন্যাসৰ কেইটামান বিশিষ্ট উপাদান আছে। সেইবোৰ হ'ল— (1) কাহিনী, (2) চৰিত্ৰ, (3) কথোপকথন, (4) পৰিৱেশ সৃষ্টি আৰু (5) লেখকৰ দৃষ্টিভংগী বা ঔপন্যাসিকৰ জীৱন-দৰ্শন। মন কৰিবলগীয়া কথা যে নাটক আৰু উপন্যাসৰ উপাদান প্ৰায় একে। মাথোন সিবিলাকৰ পাৰস্পৰিক গুৰুত্বৰ প্ৰকাৰভেদ আছে। লগতে আটাইবোৰ উপাদান লগ লগাই এখন নাটক বা এখন উপন্যাস গঢ় দি উলিওৱাৰ প্ৰণালী দুটা বেলেগ।

- **কাহিনী ঃ** উপন্যাসৰ মৌলিক উপাদান হৈছে কাহিনী। উপন্যাসৰ কাহিনী মানৱ কেন্দ্ৰিক। মানুহৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰ আৰু বাস্তৱ জীৱনবোধৰ আধাৰতে উপন্যাসৰ কাহিনী নিৰ্মিত হয়। সাধাৰণতে, "যিবোৰ ঘটনাই মানুহৰ জীৱনৰ গতিপ্ৰবাহ তীব্ৰ কৰি তুলিব পাৰে, যিবোৰ ঘটনাই জীৱনৰ গতিপথত একোটা নতুন জাঁজৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে আৰু যিবোৰ ঘটনা স্মৃতিত ৰৈ যাব পাৰে; তেনেবোৰ বৈচিত্ৰপূৰ্ণ ঘটনাৰ শিল্পসুলভ গাঁথনিৰেহে উপন্যাসৰ কাহিনী গঠন কৰা হয়।"

  উপন্যাসৰ কাহিনীৰ দুটা ফাল। এটা হ'ল কথা বা গল্প (Story)। আনটো হ'ল কাহিনী বা প্লট (plot)। গল্পত কালানুক্ৰমিকভাৱে সজোৱা ঘটনাসমূহৰ বিৱৰণ পোৱা যায়। ইয়াত

বিকাশ আৰু সমৃদ্ধিত সহায় কৰে।

দৃঢ়সংবদ্ধ কাহিনীত সকলো ঘটনা কাহিনীৰ পৰাই পল্লৱিত হৈ উঠে। বিভিন্ন চৰিত্ৰৰ বিচিত্ৰ সংঘাততেই সকলো ঘটনাৰ উৎস। এনেধৰণৰ উপন্যাসত লেখকে কাহিনীৰ পৰিকল্পনা পূৰ্বতেই কৰি লয়। ফলত কাহিনীৰ গাঁথনি নিটোল হয়। এনে ধৰণৰ দৃঢ়সংবদ্ধ কাহিনীৰে সমৃদ্ধ উপন্যাসৰ উদাহৰণ হ'ল— টলষ্টয়ৰ *আন্না কাৰেনিনা,* চৈয়দ আব্দুল মালিকৰ *সূৰ্যমুখীৰ স্বপ্ন,* যোগেশ দাসৰ *অবৈধ* ইত্যাদি।

এইখিনিতেই এটা কথা মনত ৰখা উচিত যে শিথিল কাহিনীৰ উপন্যাস মানেই বেয়া বা নিম্নস্তৰৰ উপন্যাস আৰু দৃঢ়সংবদ্ধ কাহিনীৰ উপন্যাস মানেই ভাল বা উৎকৃষ্ট উপন্যাস, তেনে ধাৰণা সমূলি শুদ্ধ নহয়।

জানি থোৱা ভাল

যিবোৰ উপন্যাসত লেখকৰ উদ্দেশ্য কোনো এটা বিশেষ কাহিনী দাঙি ধৰা, সেইবোৰক কাহিনী প্ৰধান উপন্যাস বোলা হয়। এই শ্ৰেণীৰ উপন্যাসত চৰিত্ৰৰ নিজস্ব মূল্য একো নাথাকে, কেৱল কাহিনীটো প্ৰকাশ কৰাৰ কাৰণে চৰিত্ৰক অৱলম্বন স্বৰূপে লোৱা হয়।

- **চৰিত্ৰ ঃ** উপন্যাসৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় অন্য এটি উপাদান হৈছে চৰিত্ৰ। উপন্যাস এখনৰ কাহিনী চৰিত্ৰৰ কাম-কাজ আৰু আচাৰ-ব্যৱহাৰক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ়ি উঠে। ঔপন্যাসিকে নিজৰ দৃষ্টিভংগী, আদৰ্শ আৰু বাস্তৱ অভিজ্ঞতাৰ সংমিশ্ৰণেৰে চৰিত্ৰ এটি নিৰ্মাণ কৰে। সংক্ষেপতে ক'বলৈ হ'লে শিল্পসন্মতভাৱে সজাই তোলা কাল্পনিক মানুহৰ ভাবমূৰ্তিয়েই উপন্যাসৰ চৰিত্ৰ। কিন্তু এই কাল্পনিক মানুহ বাস্তৱভিত্তিক হ'ব লাগিব। অৰ্থাৎ বাস্তৱৰ মানুহ যেনেকুৱা, চৰিত্ৰও ঠিক তেনেকুৱাই হ'ব। এনে চৰিত্ৰৰ চিন্তা, কথাবাৰ্তা, চালচলন আৰু ক্ৰিয়া-প্ৰতিক্ৰিয়াৰ মাজেদি প্ৰকাশ হোৱা ব্যক্তিত্বই উপন্যাসৰ চৰিত্ৰৰ সৌন্দৰ্য।

উপন্যাসৰ চৰিত্ৰক বাদ দি কাহিনীৰ কথা চিন্তা কৰিব নোৱাৰি। অনেক ঔপন্যাসিকে আনকি নামমাত্ৰ কাহিনীৰ আলম লৈ কেৱল চৰিত্ৰ-সৃষ্টিতে মনোনিৱেশ কৰে। কাৰণ উপন্যাসৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব নিৰ্ভৰ কৰে চৰিত্ৰৰ ওপৰতহে, কাহিনীৰ ওপৰত নহয়। কাহিনী আৰু চৰিত্ৰ এই দুই উপাদানৰ ভিত্তিতে সমালোচকসকলে উপন্যাসক 'ঘটনা-প্ৰধান উপন্যাস' আৰু 'চৰিত্ৰ-প্ৰধান উপন্যাস' নামেৰে দুটা ভাগত বিভক্ত কৰাও দেখা যায়। যি উপন্যাসত ঘটনাই প্ৰধান কথা তথা চৰিত্ৰ ঘটনাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হৈ থাকে তেনে উপন্যাসকে ঘটনা প্ৰধান উপন্যাস বোলা হয়। অসমীয়া সাহিত্যৰ ৰজনীকান্ত বৰদলৈৰ উপন্যাসৰাজি এই শ্ৰেণীৰ উপন্যাস। আনহাতে যিবোৰ উপন্যাসত চৰিত্ৰই স্বাধীনভাৱে বিচৰণ কৰে আৰু ঘটনা চৰিত্ৰৰ অধীন হয় তেনে উপন্যাসকে চৰিত্ৰপ্ৰধান উপন্যাস বোলা হয়। অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰফুল্ল দত্ত গোস্বামীৰ *কেঁচা পাতৰ কঁপনি* এখন এই শ্ৰেণীৰ উপন্যাসৰ উদাহৰণ। অৱশ্যে এটা কথা

মৌলিক চিন্তাৰে পৰিস্থিতিক নিজৰ আয়ত্বলৈ আনিছে।"

- **কথোপকথন ঃ** উপন্যাস কলাৰ পূৰ্ণতাৰ বাবে কাহিনী আৰু চৰিত্ৰ— এই দুই উপাদানৰ লগতে আন এটি উপাদানেও যথেষ্ট সহায় কৰে। সেয়া হ'ল কথোপকথন। কথোপকথনৰ জৰিয়তে চৰিত্ৰৰ মনৰ ভাব তথা ধাৰণা প্ৰকাশিত হয়। কথা-বতৰাৰ মাজেদি যিদৰে এজন মানুহে আন এজনৰ মনৰ কথা জানিব পাৰে তেনেকৈ উপন্যাসৰ কথোপকথনৰ জৰিয়তেও চৰিত্ৰ আৰু পাঠকৰ মাজত ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্কৰ সৃষ্টি হয়। তদুপৰি কথোপকথনৰ যোগেদি লেখক ঔপন্যাসিকে নিজৰ বচনভঙ্গী আৰু জীৱনদৰ্শন প্ৰতিফলিত কৰিব পাৰে।

  উপন্যাসত কথোপকথন অথবা সংলাপৰ গুৰুত্ব আৰু প্ৰয়োজনীয়তা এই কাৰণেও স্বীকাৰ কৰা হয় যে ই চৰিত্ৰক প্ৰাণচঞ্চল কৰি উপন্যাসক নাট্যগুণধৰ্মী কৰি তোলে। সেয়ে আধুনিক যুগৰ উপন্যাসত কথোপকথনৰ ক্ৰমবৰ্দ্ধমান পৰিমাণ লক্ষ্য কৰা যায়।

  উপন্যাসত কথোপকথন সংযোজনৰো নিৰ্দিষ্ট ৰীতি আছে। কাহিনীৰ লগত কথোপকথন বা সংলাপৰ সুসামঞ্জস্য থাকিব লাগে। ই কাহিনীৰ ক্ৰমবিকাশত সহায় কৰিব লাগে। কাহিনীৰ লগত চৰিত্ৰৰ সম্পৰ্কটোও কথোপকথনৰ দ্বাৰা পৰিস্ফুট হ'ব লাগে। বুদ্ধিদীপ্তই হওক অথবা শ্ৰুতি মধুৰেই হওক নিৰৰ্থক কথোপকথন নিতান্ত অবাঞ্ছনীয়; কাৰণ ই উপন্যাসৰ কেন্দ্ৰীয় ভাবৰ ঐক্য বিনষ্ট কৰে। চৰিত্ৰৰ লগত সংলাপৰ সম্পৰ্ক পোনপটীয়া হোৱা বাবেই চৰিত্ৰৰ আভ্যন্তৰীণ মনৰ লগতো ইয়াৰ সম্বন্ধ থাকে। গতিকে ইয়াৰ মাজেদি মনৰ সূক্ষ্ম অনুভূতিবিলাক প্ৰকাশ কৰোঁতে ঔপন্যাসিকে বিশেষ গুৰুত্ব দিব লাগে। বাহ্যিক পৰিস্থিতি আৰু আভ্যন্তৰীণ পৰিস্থিতিৰ লগত খাপ খুৱাই যথোপযোগী সংলাপ দিব নোৱাৰিলে সেই সংলাপে পাঠকৰ মন আকৰ্ষণ কৰিব নোৱাৰে। যথাৰ্থধৰ্মী সুন্দৰ কথোপকথন আৰু ইয়াৰ সময়োপযোগী ব্যৱহাৰৰ মাজেদি ঔপন্যাসিকৰ ৰচনাশৈলীৰ নিপুণতা প্ৰকাশ পায়।

- **পৰিৱেশ সৃষ্টি ঃ** পৰিৱেশ সৃষ্টি উপন্যাসৰ আন এটা উল্লেখযোগ্য উপাদান। উপন্যাসক ৰসোত্তীৰ্ণ কলাৰ শাৰীলৈ উত্তৰণ ঘটাবৰ বাবে পৰিৱেশ সৃষ্টিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। উপন্যাসৰ কাহিনী যিদৰে কিছুমান ঘটনাৰ সুগঠিত সমষ্টি সেইদৰে প্ৰতিটো ঘটনাই একোটা পৰিস্থিতি। পৰিস্থিতিয়ে একোটা ঘটনাৰ সৃষ্টি কৰে আৰু ঘটনা সমষ্টিয়ে এটা পূৰ্ণাঙ্গ কাহিনী গঢ় লোৱাত সহায় কৰে। তদুপৰি উপন্যাস এখনৰ প্ৰতিটো পৰিস্থিতিয়ে চৰিত্ৰৰ জড়তা ভাঙে আৰু চৰিত্ৰবোৰ গতিশীল হোৱাত সহায় কৰে। উপন্যাসৰ চৰিত্ৰৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰ, ৰীতি-নীতি, জীৱন-ধাৰণ প্ৰণালী, আখ্যানৰ পটভূমি, পাৰিপাৰ্শ্বিক অৱস্থা আদি সকলো কথা পৰিৱেশৰ অন্তৰ্গত। সেয়ে জীৱন্ত, সংযত আৰু শিল্পসন্মত পৰিৱেশে উপন্যাসক ৰসোত্তীৰ্ণ কৰি তোলাত যথেষ্ট সহায় কৰে।

  নাটকৰ পৰিৱেশ সৃষ্টিতকৈ উপন্যাসৰ পৰিৱেশ সৃষ্টি কঠিন কৰ্ম। নাটকৰ লগত অভিনয়ৰ কথা জড়িত হৈ থাকে। নাটক অভিনীত হওঁতে বাদ্য-যন্ত্ৰ, সাজ-পাৰ, মঞ্চ কৌশল আদিয়ে পৰিৱেশ সৃষ্টিত সহায় কৰে। কিন্তু উপন্যাসত সেই সকলোবোৰ বৰ্ণনাৰ জৰিয়তেই মূৰ্ত কৰি তুলিবলগীয়া হয়।

১২.৫ কাহিনী উপস্থাপনৰ পদ্ধতি

উপন্যাসৰ কাহিনী আৰু চৰিত্ৰ উপস্থাপনৰ ক্ষেত্ৰত কেইটামান পদ্ধতিৰ প্ৰচলন হৈ আহিছে। সেইবোৰৰ ভিতৰত ঘাই পদ্ধতি হ'ল দুটা — (1) মহাকাব্যিক অথবা বৰ্ণনামূলক আৰু (2) আত্মজীৱনীমূলক। ইয়াৰে প্ৰথমটো পদ্ধতিক বস্তুনিষ্ঠ আৰু দ্বিতীয়টোক ব্যক্তিনিষ্ঠ পদ্ধতি বুলিবও পাৰি।

বৰ্ণনামূলক পদ্ধতিত লেখকে সকলো কথা তৃতীয় পুৰুষত বৰ্ণনা কৰে। "ইয়াত ঔপন্যাসিকৰ ভূমিকা সৰ্বজ্ঞজনৰ। তেওঁ বাহিৰৰ পৰা যি দেখিছে, যি শুনিছে আৰু যি অনুমান কৰিছে, সকলোখিনি কথা বৰ্ণনা কৰি যায়। আনকি, চৰিত্ৰবিলাকৰ মনৰ কথাও তেওঁৰ বৰ্ণনাৰ পৰা বাদ নাযায়।"

আত্মজীৱনীমূলক পদ্ধতিত প্ৰথম পুৰুষত কাহিনী বৰ্ণনা কৰা হয়। উপন্যাসৰ নায়কে নিজৰ কাহিনী নিজে কৈ যায়। সচৰাচৰ এই পদ্ধতিৰে উপস্থাপিত উপন্যাসৰ কাহিনীত ঔপন্যাসিক নিজেই নায়ক অথবা নায়িকা ৰূপত অৱতীৰ্ণ হয়। চমাৰছেট ম'মৰ *অৱ হিউমেন বণ্ডেজ,* আব্দুল মালিকৰ *একাবেকা বৃত্ত,* ৰজনীকান্ত বৰদলৈৰ *নিৰ্মল* ভকত এনে পদ্ধতিত লিখা উপন্যাস।

উপন্যাসৰ কাহিনী কেতিয়াবা চিঠিৰ জৰিয়তেও বৰ্ণনা কৰা হয়। 'এইটো পদ্ধতি বিভিন্ন চৰিত্ৰৰ আত্মজীৱনীমূলক বৰ্ণনাৰ সংমিশ্ৰণ বুলি ক'ব পাৰি।' ৰিচাৰ্ডছনৰ *পামেলা* আৰু হলিৰাম ডেকাৰ *অলকালৈ চিঠি*ত এই পত্ৰমূলক পদ্ধতি অৱলম্বন কৰা দেখা যায়। বৰ্তমান কালৰ কিছুমান উপন্যাসত উপস্থাপনৰ নতুন পদ্ধতি এটাৰ প্ৰয়োগ লক্ষ্য কৰা যায়। বিশেষকৈ জে'মছ জয়েছ আৰু ভাৰ্জিনীয়া উলফ্‌ৰ উপন্যাসসমূহত এনে পদ্ধতিৰ প্ৰয়োগ দেখা যায়। এওঁলোকৰ উপন্যাসত সাধাৰণতে 'চৰিত্ৰসমূহে নিজৰ লগত নিজেই কথা পাতে; বৰং ক'ব পাৰি, মনৰ তলীত অৱদমিত হৈ থকা নানা চিন্তা আৰু নানা স্মৃতিচিত্ৰ বুৰবুৰণিৰ লেখীয়াকৈ অসংলগ্ন ৰূপত চেতনাৰ উপৰি ভাগলৈ ওলাই আহে।"

১২.৬ উপন্যাসৰ প্ৰকাৰ

আলোচনাৰ সুবিধাৰ অৰ্থে বিষয়বস্তু অনুসৰি উপন্যাসক বিভিন্ন শ্ৰেণীত ভাগ কৰিব পাৰি। যেনে— ঐতিহাসিক উপন্যাস, সামাজিক উপন্যাস, আঞ্চলিক উপন্যাস, ৰাজনৈতিক উপন্যাস, জীৱনীমূলক উপন্যাস, মনস্তাত্ত্বিক উপন্যাসিক আদি।

- **ঐতিহাসিক উপন্যাস ঃ** ইতিহাসক ভিত্তি কৰি নাইবা পটভূমি হিচাপে লৈ যি উপন্যাস ৰচনা কৰা হয়, বহল অৰ্থত তাকেই ঐতিহাসিক উপন্যাস বুলি কোৱা হয়। এনে উপন্যাসত, ঘটনাৰ পৰিৱেশনত লেখকৰ কল্পনাই সক্ৰিয়ভাৱে কাম কৰে; ঐতিহাসিক তথ্যৰ লগত কাল্পনিক কথাৰ মিশ্ৰণ হয়, কিন্তু মূল ঘটনা অবিকৃতভাৱে ৰখা হয়। কাল্পনিক কথাৰ সংযোজনেৰে তাৰ পৰিবৰ্ধন বা পৰিবৰ্তন কৰা হয়, কিন্তু তাক বিকৃত কৰা নহয়।

- **ডিটেক্‌টিভ উপন্যাস ঃ** যিবোৰ উপন্যাসৰ মাজেদি গুপ্তহত্যা-আত্মহত্যা, হত্যা-জখম, অনুসন্ধান, খানাতালাছ আদিৰ কথা ৰোমাঞ্চকৰভাৱে বর্ণনা কৰা হয়, সেইবোৰকে ডিটেক্‌টিভ উপন্যাস বোলে। এনে উপন্যাসৰ ঘটনা কৌতূহলপূর্ণ, ৰহস্যময় আৰু জটিল। কৌতূহল উদ্রেককাৰী ঘটনাৰ প্রতি মানুহৰ স্বাভাৰিক ধাউতি থাকে। এই ধাউতি বঢ়াই তোলে কাহিনী বিন্যাসৰ জটিলতা আৰু বিচিত্রতাই। অভাৱনীয় ঘটনাবিন্যাস, আকস্মিকতাৰ প্রয়োগ আৰু লোমহর্ষক সংঘাত সৃষ্টি আদিয়েই এই শ্রেণীৰ উপন্যাসৰ মুখ্য উপজীব্য। অসমীয়া সাহিত্যত কুমুদ বৰঠাকুৰৰ উপন্যাসৰাজি, প্রেমনাৰায়ণ দত্তৰ *পা-ফু-চিৰিজ,* ড^{0} ভবেন শইকীয়াৰ *আতঙ্কৰ শেহত* ইত্যাদি এই শ্রেণীৰ উৎকৃষ্ট উদাহৰণ।
- **মনস্তাত্ত্বিক উপন্যাস ঃ** যি উপন্যাসৰ কাহিনীয়ে চৰিত্রৰ আৱেগিক জীৱনক কেন্দ্র কৰি গঢ় লয় আৰু ক্রমবিকাশ লাভ কৰে, আৰু য'ত এক বা একাধিক চৰিত্রৰ মনৰ সংঘাত, অন্তর্দ্বন্দ্ব, স্বাভাৰিকতা, ইত্যাদি অৱস্থাৰ বিৱৰণ কেন্দ্রীয় কথা হৈ পৰে, তাকে মনস্তাত্ত্বিক উপন্যাস বোলে। মনস্তাত্ত্বিক উপন্যাসত মানুহৰ অৱচেতন মনৰ কার্যকলাপৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয় আৰু মনঃসমীক্ষণৰ সহায়েৰে চৰিত্রৰ মনৰ তলীত লুকাই থকা প্রকৃত বাস্তৱতা উদ্‌ঘাটন কৰিবলৈ বিচৰা হয়। মনস্তাত্ত্বিক উপন্যাসে ঘটনা কি তাতকৈ বেছি গুৰুত্ব দিয়ে ঘটনা কিয় ঘটিল তাৰ কাৰণৰ ওপৰতহে। সেয়ে এইবিধ উপন্যাসত কাহিনীৰ প্রাধান্য নাথাকে। অসমীয়া সাহিত্যত নিৰোদ চৌধুৰীৰ *জুই,* ৰোহিনী কুমাৰ কাকতিৰ *ভগ্নাংশ* আৰু মামণি ৰয়ছম গোস্বামীৰ *নীলকণ্ঠী ব্রজ* এই শ্রেণীৰ উপন্যাস।
- **বিজ্ঞানভিত্তিক উপন্যাস ঃ** বিজ্ঞানৰ অতীত, বর্তমান বা ভৱিষ্যতৰ তত্ত্ব বা তথ্য কিছুমানক উপজীব্য হিচাপে লৈ ৰচনা কৰা উপন্যাসক বিজ্ঞানভিত্তিক উপন্যাস বোলা হয়। এই শ্রেণীৰ উপন্যাসে কুৰি শতিকাৰ বিকাশ লাভ কৰে। বিজ্ঞানৰ বিভিন্ন আৱিষ্কাৰ, বৈজ্ঞানিক আৱিষ্কাৰৰ সুফল আৰু কুফল, বৈজ্ঞানিকৰ জীৱন, ইত্যাদি নানা বিষয় এই শ্রেণীৰ উপন্যাসত চিত্রিত হয়। উল্লেখযোগ্য যে বিজ্ঞানৰ আৱিষ্কাৰৰ অৱলম্বনত এনে উপন্যাসৰ কাহিনী ৰচিত হয় যদিও কল্পনাইহে ইয়াত প্রাধান্য লাভ কৰা দেখা যায়। এইচ-জি ৱেলচৰ *দি ফার্ষ্ট মেন ইন দ্য মুন,* দীনেশ চন্দ্র গোস্বামীৰ *এজাক জোনাকীৰ জিলিমিলি* আদি এই শ্রেণীৰ উপন্যাস।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ উপন্যাসৰ কাহিনী আৰু চৰিত্র উপস্থাপনৰ ক্ষেত্রত প্রচলিত পদ্ধতি দুটা কি ?

.....

প্রশ্ন নং ৫ ঃ আঞ্চলিক উপন্যাস কাক বোলা হয় ?

.....

3] নেওগ, মহেশ্বৰ আৰু শর্মা, হেমন্তকুমাৰ (সম্পাঃ) [2003]; *সাহিত্য সমীক্ষা;* ডিব্রুগড়ঃ বনলতা।

4] বৰকটকী, বীৰেন [1996]; *সাহিত্যৰ বিচাৰ;* গুৱাহাটী ঃ অসম বুক ডিপো।

5] বৰা, মহেন্দ্র [2002]; *সাহিত্য উপক্রমণিকা;* ডিব্রুগড় ঃ বনলতা।

6] বৰুৱা, প্রহ্লাদ কুমাৰ (2003); *উপন্যাস;* গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

7] ভৰালী, শৈলেন (2003); *উপন্যাস ঃ বিচাৰ আৰু বিশ্লেষণ;* গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

8] শর্মা, গোবিন্দ প্রসাদ (1995); *উপন্যাস আৰু অসমীয়া উপন্যাস;* গুৱাহাটী ঃ ষ্টুডেণ্টছ ষ্টৰ্চ্।

9) শাস্ত্রী, মনোৰঞ্জন (2009); *সাহিত্য দর্শন;* গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

ইংৰাজী গ্রন্থ

10] Abrams, M. H. (1993). *A Glossary of LiteratryTerms*. Bangalore: Prism Books Pvt. Ltd.

11] Hudson, W. H. (1983). *An Introduction to the Study of Literature*. New Delhi: Kalyani Publisers.

১২.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ছেমুৱেল ৰিচার্ডছনৰ *পামেলা* (1740) নামৰ উপন্যাসখনৰ দিনৰ পৰাহে, অর্থাৎ ওঠৰ শতিকাৰ পৰাহে প্রতিষ্ঠিত হৈছে।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ চাৰিটা, যথা— (1) কাহিনী, (2) চৰিত্র, (3) কথোপকথন, (4) পৰিৱেশ সৃষ্টি আৰু (5) লেখকৰ দৃষ্টিভংগী বা ঔপন্যাসিকৰ জীৱন-দর্শন।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ উপন্যাসত সাধাৰণতে দুই ধৰণৰ চৰিত্রৰ সমাবেশ হোৱা দেখা যায়— স্থিৰ বা শিথিল চৰিত্র আৰু গতিশীল অথবা মুক্তক চৰিত্র।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (1) মহাকাব্যিক অথবা বর্ণনামূলক আৰু (2) আত্মজীৱনীমূলক।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কোনো এটা বিশেষ সম্প্রদায় বা কোনো এটা অঞ্চলৰ কথাকে মুখ্যভাৱে বর্ণনা কৰা উপন্যাসক আঞ্চলিক উপন্যাস বোলা হয়।